

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Назирів Карім Заріфович

УДК : 339.137.2: 330.341.1 (043.3)

**ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної
думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор
Яременко Олег Леонідович,
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ)

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Гражевська Надія Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки

кандидат економічних наук, доцент
Москвіна Анастасія Олегівна,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, доцент кафедри економічної теорії

Захист відбудеться « 25 » березня » 2016 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий « 24 » лютого 2015 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М. Соболев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здійснення соціально-економічних реформ є безперервним процесом, що пов'язаний з історичним та культурним поступом цивілізацій, з підвищенням конкурентоспроможності національної економіки, з прагненням людства до нової якості життя. Динамічні та складні процеси глобалізації потребують від вітчизняних виробників адаптації до нових вимог конкурентної боротьби та актуалізують пошук конкурентних переваг національної економіки.

На сучасному етапі соціально-економічний розвиток країни забезпечується переважно не ресурсами, а технологічними, інноваційними та інституційними факторами. Для нестійких економічних систем, до яких належить і Україна вкрай важливою проблемою постає активізація цих факторів, в числі яких особливе місце належить саме інституційним чинникам. Пріоритетність інституційної складової конкурентоспроможності національної економіки визначається тим, що вона все більшою мірою залежить від якості інституційного середовища, здатності економіки до інновацій, до прийняття новітніх технологічних досягнень на основі більш повного використання людського, інтелектуального та соціального капіталу.

В Україні відбулася складна перебудова соціально-економічної системи, що зумовила формування конкуренції на ринкових засадах. Однак відсутність чіткого нормативно-правового забезпечення, ефективних інститутів та інфраструктури, повільне реагування на глобальні виклики обумовили низькі рейтинги конкурентоспроможності. В цих умовах стає особливо затребуваною економічна політика держави, що направлена на посилення конкурентоспроможності економіки шляхом задіяння інституційних засад, прискореного формування інноваційної моделі розвитку, найбільш повного використання її суб'єктного потенціалу.

Актуальність окремих питань конкурентоспроможності національної економіки як для економічної науки, так і для господарської практики зумовили вибір теми дисертаційної роботи та її структуру.

Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем конкурентних відносин та конкуренції присвячено праці фундаторів економічної науки і сучасних вчених-економістів. Істотний внесок у дослідження питань сутності конкуренції та її інституційного регулювання зробили представники різних шкіл і напрямів економічної теорії : С. Брю, Л. Вальрас, Ф. Візер, Дж. Гелбрейт, У. Джевонс, Н. Калдор, Дж. Кейнс, Дж. Кларк, А. Курно, К. Макконелл, А. Маршалл, К. Менгер, Дж. Мілль, Ф. Найт, В. Ойкен, У. Петті, А. Пігу, М. Портер, К. Прахалад, Д. Рикардо, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, Ж.Б. Сей, А. Смит, А. Тюрго, Ф. Хайек, Г. Хамел, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер та багато інших.

Творчий внесок у розробку проблем конкурентоспроможності національної економіки зробили вітчизняні науковці: Л. Антонюк, Ю. Бажал, В. Базилевич, О. Беляєв, О. Білорус, В. Бодров, З. Борисенко, З. Варналій, О. Ватаманюк, О. Гаврилюк, П. Єщенко, В. Геєць, Я. Жаліло, Е. Лібанова,

А. Мазаракі, І. Малий, І. Назаркевич, О. Носова, Ю. Пахомов, Л. Піддубна, В. Пономаренко, С. Реверчук, М. Туган-Барановський, Л. Федулова, Г. Филюк, О. Швиданенко та інші.

Чільне місце проблематика інституційних засад у прискоренні зростання конкурентоспроможності національної економіки займає у дослідженнях В. Вольчика, Н. Гражевської, А. Гриценка, В. Демент'єва, О. Іншакова, І. Малого, А. Москвіної, О. Носової, В. Полтеровича, О. Прутської, В. Решетило, В. Соболева, В. Тамбовцева, В. Тарасевича, О. Яременка та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планової теми науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Взаємодія фінансового і реального сектору економіки в умовах глобалізації» (№ державної реєстрації 01100000588). Автором опрацьовано теоретичні аспекти економічної природи інституційних чинників конкурентоспроможності національної економіки та сучасних тенденцій національної конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування змісту інституційних чинників національної конкурентоспроможності, з'ясування відповідності методологічної та теоретичної бази завданням розвитку конкурентних переваг національної економіки та визначення основних напрямів удосконалення інституційного забезпечення національної конкурентоспроможності.

Відповідно до мети дослідження у процесі виконання роботи були поставлені та вирішені такі завдання:

- визначити загальнотеоретичні засади конкурентоспроможності національної економіки;
- з'ясувати вплив глобалізації на виникнення феномену гіперконкуренції, виявити основні фактори її виникнення та особливості асиметричного та нерівномірного поділу переваг;
- розкрити значення інституційних ресурсів у системі чинників конкурентоспроможності господарчої системи, з'ясувати їх роль у зниженні ризиків інноваційного розвитку;
- обґрунтувати і систематизувати методологічні підходи інституційних засад конкурентоспроможності національної економіки;
- розширити уявлення стосовно наукових поглядів на інституційну трансформацію в процесі економічного розвитку; дослідити процес становлення інституціональної концепції конкурентоспроможності національної економіки;
- розкрити суб'єктний потенціал господарчої системи, виявити його інституційний зміст;
- проаналізувати роль інституту держави у формуванні інституційних передумов ефективної конкурентної політики України;
- оцінити сучасний стан та тенденції динаміки інституційного

середовища конкурентоспроможності національної економіки та обґрунтувати шляхи більш повної реалізації інституційного потенціалу конкурентоспроможності національної економіки.

Об'єктом дослідження є конкурентоспроможність національної економіки.

Предметом дослідження є суспільно-економічні відносини, які забезпечують інституціоналізацію конкурентоспроможності національної економіки.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження стало вивчення та переосмислення основних здобутків світової та вітчизняної науки з проблем конкурентоспроможності національної економіки. Для досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження застосовувалися наступні методи: системно-структурний аналіз (для обґрунтування інституційної концепції конкурентоспроможності національної економіки - п.п. 1.2); діалектичний метод пізнання (для виявлення особливостей та суперечливостей конкурентних відносин в умовах глобалізації - п.п. 1.1); метод історичного аналізу (для розкриття аспектів зміни концепцій конкуренції та конкурентоспроможності національної економіки - п.п. 1.1, 1.2, 2.1); методи інституційного аналізу (для характеристики змісту інституційних підвалин конкурентоспроможності - п.п. 1.3, 2.2, 3.1); методи порівняння та логічного узагальнення для обґрунтування співіснування держави та ринку, суб'єктного потенціалу та державного управління п.п. 2.1), методи рейтингування (для визначення місця країни у світових рейтингах глобальної конкурентоспроможності та стадії, на якій знаходиться країна за наявності тих або інших конкурентних переваг - п.п. 1.3, 3.1, 3.2); економіко-статистичних (для визначення рівня диференціації доходів як фактору впливу на відтворення людського капіталу, співставлення показників конкурентоспроможності та розроблення оптимальних інституційних передумов ефективної конкурентної політики держави).

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти державних органів України, дані статистичних баз Державної служби статистики України, Світового Банку, Бюро економічного аналізу, Національного бюро економічних досліджень, Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародного валютного фонду, а також монографічні та дисертаційні роботи закордонних та вітчизняних учених, наукові статті, матеріали міжнародних та українських конференцій та семінарів з питань інституційних засад національної конкурентоспроможності, інформаційні ресурси мережі «Інтернет», а також емпіричні дослідження автора тощо.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

уперше:

- доведено, що інституційні ресурси як чинник конкурентоспроможності національної економіки визначається їх можливістю знижувати специфічні та загальні ризики інноваційного

розвитку для забезпечення зростання продуктивності праці при одночасному збереженні макроекономічної і соціальної стабільності в умовах посилення впливів екзогенної невизначеності та ефективно інтегрувати інтереси суб'єктів господарювання, спрямовуючи їх у русло успішного динамічного розвитку в глобальному середовищі на ціннісних засадах національної ідентичності;

удосконалено:

- засади дослідження конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних системних динамічних змін; доведено, що конкурентоспроможність виступає концентрованим виразом реалізації сукупності конкурентних переваг; обґрунтовано необхідність конкретизації конкурентних цілей щодо формування та реалізації конкурентних переваг відповідно до наступних стадій: ресурсного накопичення (людських, інфраструктурних, технологічних, фінансових та інших); інвестиційного забезпечення; інноваційного розвитку (створення і впровадження інновацій, новітніх технологій); спрямування конкурентоспроможності не тільки на досягнення, а й утримання конкурентних переваг у довгостроковому періоді при додержанні соціальної та економічної стійкості;

- теоретичні уявлення стосовно зростаючої ролі держави у налагодженні механізмів конкурентоспроможності національної економіки інноваційної спрямованості через ефективну взаємодію ринку та демократії шляхом адекватної системи інститутів, які забезпечують мотиви інноваційної діяльності суб'єктів господарювання;

- розуміння особливостей розвитку конкурентного середовища в Україні шляхом визначення основних перешкод його становлення, а саме: зарегульоване владою підприємство, тінізація конкурентних відносин, нецінові інструменти боротьби на ринку, слабкість конкурентної стратегії вітчизняних виробників, неефективний інституційний відбір;

дістали подальшого розвитку:

- інституційне трактування соціально-економічних підвалин конкурентоспроможності національної економіки за рахунок уточнення поняття інституційного капіталу, під яким розуміється здатність суб'єкта використовувати для виробництва доданої вартості, відносні переваги кооперації та доступу до суспільних ресурсів, які суб'єкт отримує шляхом використання інституційних правил та обмежень, а також здатність ефективно пристосовуватися до інституційних змін, зберігати та розвивати при цьому свою ідентичність; таке уточнене трактування надало можливість висунути у якості критерію позитивного впливу інституційних реформ на конкурентоспроможність національної економіки приріст національного інституційного капіталу;

- характеристика слаборозвинутих та високорозвинутих країн в умовах глобальної невизначеності, конкурентні переваги слаборозвинутих країн завдяки масовій міграції частково проникають у розвинені країни (дешева робоча сила), а конкурентні переваги високорозвинутих країн, завдяки технологічній та фінансовій глобалізації (людський капітал,

технології, ефективні інститути) – в слаборозвинені.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення і висновки, викладені автором у дисертації, є внеском у розвиток інституційної теорії конкурентоспроможності національної економіки. Отримані наукові результати надають можливості більш глибокого розуміння процесів формування конкурентних переваг, шляхів і напрямів їх вдосконалення. Результати і теоретична аргументація наукових положень дисертації можуть використовуватись в розробці учбово-методичної літератури, включаючи підручники та учбові посібники з курсів «Макроекономіка», «Інституціональна економіка», «Регіональна економіка».

Положення і висновки дослідження були використані в навчальному процесі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при викладанні дисциплін «Макроекономіка», «Менеджмент», «Регіональна економіка» (довідка про впровадження від 24.11.2014 р. № 10-310/1494).

Окремі положення і пропозиції стосовно інституційно-управлінських змін, які можуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності національної економіки використано при обґрунтуванні напрямів спрямування інвестицій у інноваційний розвиток Харківського регіону (довідка від 12.01.2016 р. № 02-06/145).

Особистий внесок здобувача у статті [4] та [6], опубліковані у співавторстві з науковим керівником та вказані у переліку опублікованих праць за темою дисертації: у статті [4] особисто дисертантом дано визначення інституційного капіталу та рівнів суб'єктного потенціалу господарчої системи у контексті розвитку національної конкурентоспроможності, у статті [6] особисто дисертантом здійснено оцінку інституційного середовища України та визначено основні фактори впливу на нього.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на 5 міжнародних науково-практичних конференціях: «Стан і перспективи розвитку соціальної відповідальності економічних суб'єктів в сучасному світі» (Харків, 2013); «Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання» (Харків, 2014); «Економіка та менеджмент: проблеми теорії та практики» (Нюрнберг, Німеччина, 2014); «Якість економічного розвитку: глобальні та логічні аспекти» (Одеса, 2015) «Перспективи розвитку економіки в умовах глобальної кризи» (Пловдив, Болгарія, 2015).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць, загальним обсягом 5,35 д.а., з них 6 статей у наукових фахових виданнях України обсягом 3,45 д.а., у тому числі 1 стаття у виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, зокрема основний обсяг (вступ, основна частина, висновки) становить 178 сторінок. Дисертація містить 27 таблиць,

10 рисунків, 6 додатків. Обсяг додатків - 26 сторінок. Список використаних джерел складає 207 найменувань, викладений на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету, завдання та методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, зазначено особистий внесок автора та дані щодо апробації результатів дисертаційної роботи.

Перший розділ – «Методологічні та теоретичні засади дослідження інституційних факторів конкурентоспроможності національної економіки» – присвячено дослідженню теоретичних підходів до аналізу еволюції уявлень стосовно конкурентоспроможності, її сутності та факторів, що її визначають. Це дозволило скласти більш глибоке уявлення про зміст та структуру конкурентоспроможності національної економіки.

Зокрема аргументовано, що з кінця ХХ століття у зв'язку з загостренням конкуренції між країнами, зростанням невизначеності та динамізму, прискоренням інтеграції окремих країн до глобального середовища, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки країн стає особливо актуальним та потребує якісно нових ресурсів.

Проблема забезпечення конкурентоспроможності національної економіки як здатності країни за умов вільних та прозорих ринкових відносин виробляти товари та послуги, що відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення, існує впродовж усіх років незалежності України. Загострення глобальної конкурентоспроможності між національними економіками в умовах глобалізації висуває на перший план значущість таких інституційних чинників, як політична система, власність, державне управління, національна ідентичність, економічний порядок, організація, культура тощо.

Виділення етапів та домінуючих концепцій є умовним через відсутність чіткої межі, у тій чи іншій мірі усіх попередніх форм конкурентоспроможності в конкретних історичних умовах тієї чи іншої країни (рис. 1). Однак вважаємо, що історично та логічно наведений ретроспективний аналіз відображає шлях розвитку теорії конкурентоспроможності національних економік.

Конкурентоспроможність являє собою складне явище, яке виникає та розвивається під впливом різноманітних обставин. Серед чинників, що впливають на неї, можна виділити як детерміновані, так і випадкові процеси.

Але, як правило, значення ролі випадкових чинників не визнається у сучасних трактуваннях конкурентоспроможності. В них частіше підкреслюється роль цілеспрямованого формування та використання національних конкурентних переваг, особливо в умовах формування глобального конкурентного простору. Однак не можемо не побачити, що

останні десятиліття деякі сильні глобальні конкурентні суб'єкти виникли досить неочікувано.

Форми та механізми ринкової свободи обов'язково повинні, з одного боку, відповідати вимогам організації сучасних технологій, а з іншого – втілюватися в способи економічної поведінки в конкретному ціннісно-інституційному середовищі, що історично склалося в тій чи іншій країні.

В роботі показано, що зі зростанням нестабільності середовища, посиленням впливів екзогенної невизначеності інституційні ресурси здатні знижувати та попереджувати ризики глобалізації та інноваційного розвитку.

Сучасна конкуренція знаходиться під впливом постіндустріальних тенденцій, а саме: посилення залежності динаміки і якості економічного розвитку від досягнень НТП, зростання ролі інформації та знань як провідних ресурсів поширення мережевих структур. Ці тенденції в конкуренції означають такі зміни, при яких взаємозв'язки як внутрішні, так і зовнішні, відіграють важливу системо утворюючу роль. А це означає, що інституційні ресурси актуалізуються, поширюються та суттєво впливають на конкурентоспроможність. Ефективність взаємозв'язків багато в чому залежить від якості норм та правил, які регулюють взаємодію між різними суб'єктами економічних відносин. Тому вважаємо, що в сучасних умовах домінуючою стає інституційна за змістом конкуренція.

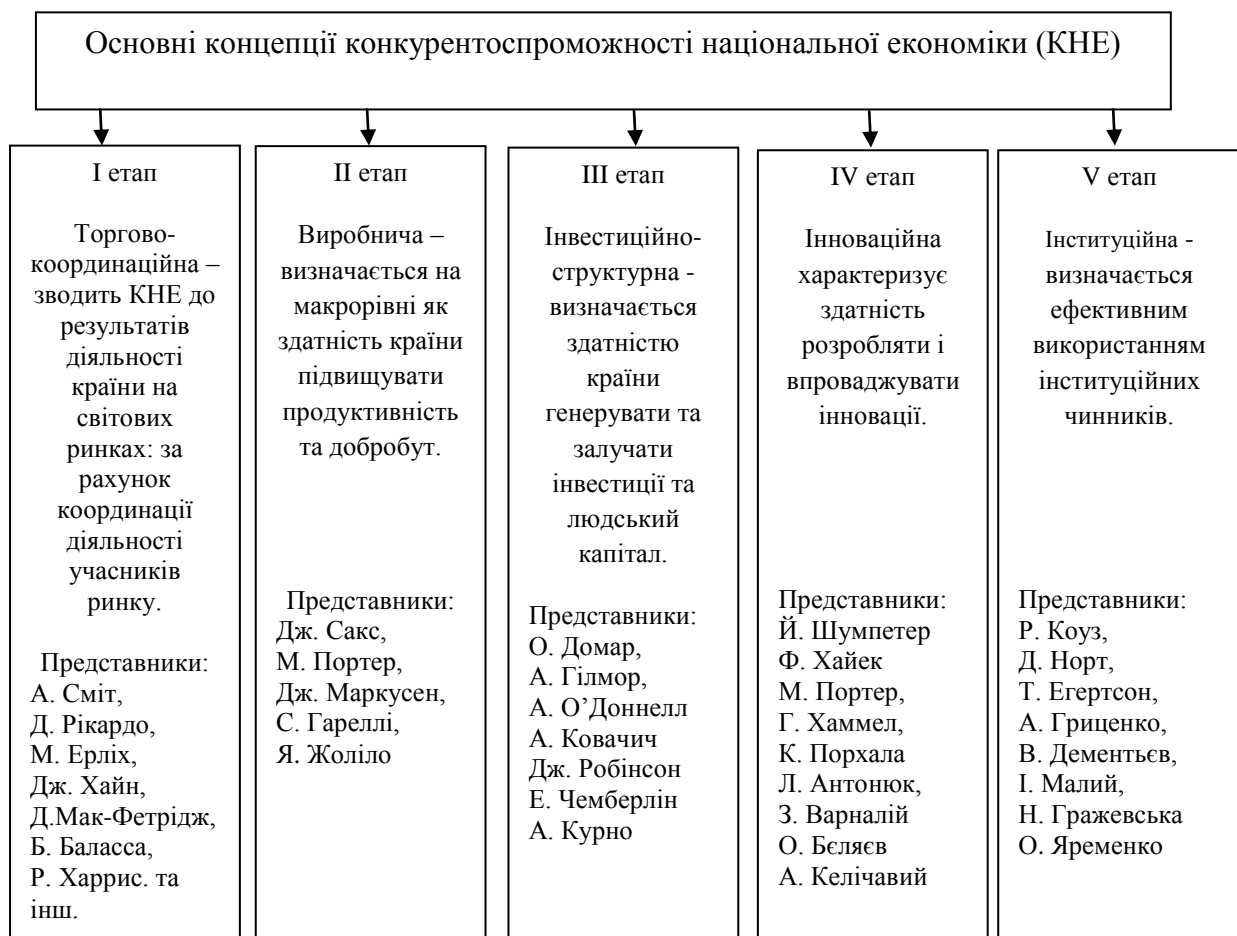

Рис. 1. Етапи та домінуючі концепції конкурентоздатності національної економіки

Суперечливий зміст зв'язків між ринковою свободою суб'єктів та їх відносно жорстким слідуванням вимогам національної ментальності та інститутів може приводити до позитивної динаміки національної конкурентоспроможності. Оскільки технологічний розвиток включає в себе значну компоненту невизначеності, то й динаміка національної конкурентоспроможності є цілком детермінованим процесом, що являє собою суттєву проблему для державної політики.

У дисертації аргументовано, що рівень керованості підвищуватиметься, якщо національна політика щодо конкурентоспроможності у контексті використання інституційно-ментальних особливостей буде адекватна відносно специфічного змісту таких основних стадій формування та реалізації конкурентних переваг:

- стадії ресурсного накопичення (людських, інфраструктурних, технологічних, фінансових та інших ресурсів). На цій стадії роль інституційно-ментальних чинників більш виступає як прихована;

- стадії інвестиційного забезпечення. Головним проявом активізації інституційно-ментальних чинників може стати нелінійне зростання внутрішньої довіри, що супроводжується значним зниженням ставок та збільшенням рівня збережень;

- стадії інноваційного розвитку (створення і впровадження інновацій, новітніх технологій). На цій стадії саме завдяки інституційно-ментальним складовим соціально-економічного середовища можна отримати швидке зростання попиту на інновації, що є запорукою переходу до інноваційної моделі зростання;

- стадії спрямування конкурентоспроможності як на досягнення, так і на утримання конкурентних переваг у довгостроковому періоді при додержанні соціальної та економічної стійкості. На цій стадії від інституційно-ментальних чинників залежить можливість використання державою та корпоративним сектором інструментів та методів прихованого інституційного протекціонізму.

У другому розділі - «Інституційні чинники підвищення конкурентоспроможності національної економіки» - досліджено роль держави як визначального чинника ринкових перетворень, соціокультурних факторів в системі конкурентних відносин, розкрито сутність інституційних підвалин суб'єктного потенціалу господарчої системи у контексті розвитку національної конкурентоспроможності.

Теоретичне дослідження дало змогу довести, що держава є одним з найважливіших елементів системи національних інститутів. Її роль у формуванні та закріпленні бажаного рівня національної конкурентоспроможності обумовлена виключними повноваженнями державних інститутів стосовно фіксації меж суверенітету по відношенню до зовнішніх конкурентів. Але ця межа не є абсолютною, тому що вимоги міжнародного розподілу праці, спеціалізації та кооперації можуть бути реалізовані лише за умови селективного допуску зовнішніх конкурентів на національний ринок. Пропускна спроможність зовнішньої межі економічного

суверенітету регулюється національним торговельним, інвестиційним та валютним законодавствами. Економічний суверенітет — це певний спосіб організації діяльності органів державної влади у нестабільному середовищі зовнішньої конкуренції, спрямований на забезпечення первинності національних пріоритетів.

Компетентність держави пов'язана з відповідністю її устрою як національним уявленням про порядок та справедливість, що склалася історично, так і вимогам сучасного світового геополітичного та гео економічного середовища. Демократичний устрій держави, що побудований на конкурентних засадах організацій політичної влади, в найбільшій мірі відповідає конкурентним засадам національної і світової економіки. Тому компетентність держави, рівень якої є адекватним складності та невизначеності зовнішнього середовища, найкращим чином може бути забезпечена в умовах політичної демократії, хоча сама по собі вона є інструментом, а не гарантією. Відсутність політичної конкуренції збільшує ризики втрати і компетенції, і національного суверенітету як такого.

Макроекономічне оздоровлення економіки України, що спрямоване на забезпечення національної конкурентоспроможності, повинно супроводжуватися реальними та сильними заходами, які передбачають відновлення належного рівня суб'єктності на рівні підприємств і на рівні домогосподарств. Тим самим об'єктивно знижуватиметься суспільний попит на корупційні механізми доступу до ресурсів та підвищуватиметься попит на подальшу інституціоналізацію господарчої системи.

Це означатиме, перш за все, обов'язковість вибору та відповідальності за його наслідки, тобто ефективний розподіл певної частини суспільних ризиків між державою, підприємствами та домогосподарствами. Такі заходи повинні включати в себе підвищення розвитку малого та середнього бізнесу, захист економічної свободи національного виробника та всілякий розвиток внутрішнього ринку. Реальна дерегуляція економіки повинна перетворитися на один з головних критеріїв ефективного розвитку державних інститутів. Лише у цьому випадку буде можливою така декомпозиція загальної невизначеності окремих суб'єктних ризиків, яка дозволить системі отримати належну стійкість та адаптивність в умовах вкрай ризикового або просто ворожого зовнішнього середовища.

Суб'єктність господарчої системи обмежена фундаментальною зовнішньою і внутрішньою невизначеністю, з якою завжди межує система в просторі і часі. Саме зі сфери перехрещення системи з її іманентною межею невизначеності і виходять фундаментальні новації, у виявленні яких важливу роль відіграють випадкові події та процеси. Але такі новації не лише один з ефектів присутності невизначеності в функціонуванні будь-яких господарських систем. Не можемо забувати і про небезпечні руйнуючі імпульси, які завжди здатна генерувати сфера ентропійних процесів. В тій мірі, в якій з різних причин стикується суб'єктний вимір господарчої системи, невизначеність починає відігравати роль джерела руйнуючих імпульсів. Лише відновлення оптимальної суб'єктності системи здатне перебороти цю

тенденцію. Інститути відіграють одну з головних ролей у зниженні невизначеності життєдіяльності соціальних суб'єктів будь-якого рівня.

У третьому розділі – «Основні напрями підвищення національної конкурентоспроможності України в умовах глобалізації» – розглядаються інституційні складові конкурентоспроможності національної економіки, перешкоди створення ефективного інституційного середовища в Україні, обґрунтовано практичні рекомендації щодо його реформування.

За даними обстеження конкурентного статусу країни в межах Світового економічного форуму, Україна перебуває в групі з факторно керованою економікою, динаміка рейтингу якої за індексом глобальної конкуренції є невтішною (табл. 1). Україна позиціонується як постачальник сировинних ресурсів та великий споживчий ринок. На вітчизняних товарних ринках домінує великий бізнес, що забезпечує свою перевагу двома факторами: масштабом виробництва і доступом до адміністративного ресурсу, що призводить до зниження конкуренції, зростання монопольної влади та пошуку додаткових владних преференцій. Тому інституційне середовище не створює необхідних умов для створення конкурентних переваг.

Таблиця 1

Динаміка індексу глобальної конкурентоспроможності України та його складових за 2013-2015 рр.

Субіндекси	2015-2016		2014-2015		2013-2014		Зміна індексу у 2013-2015	Зміна рангу 2013-2015
	Індекс	Ранг /140	Індекс	Ранг /144	Індекс	Ранг /148		
Індекс глобальної конкурентоздатності	4,03	79	4,1	76	4,1	84	-0,07	+5
Базові вимоги (40,0%)	4,08	101	4,4	87	4,3	91	-0,22	-10
Інститути	3,07	130	3,0	130	3,0	137	+0,07	+7
Інфраструктура	4,07	69	4,2	68	4,1	68	-0,03	+1
Макроекономічна стабільність	3,12	134	4,1	105	4,2	107	-1,1	-27
Охорона здоров'я та початкова освіта	6,06	45	6,1	43	5,8	62	+0,26	+17
Підсилювачі ефективності (50,0%)	4,09	65	4,1	67	4,0	71	+0,9	+6
Вища освіта та професійна підготовка	5,03	34	4,9	40	4,7	43	+0,33	+9
Ефективність товарного товарів	4,02	106	4,0	112	3,8	124	+0,22	+18
Ефективність ринку праці	4,33	56	4,1	80	4,2	84	+0,11	+28
Розвиток фінансового ринку	3,18	121	3,5	107	3,5	117	-0,32	-4
Технологічна готовність	3,45	86	3,5	85	3,3	94	+0,15	+8
Розмір ринку			4,6	38	4,6	38	-	-
Фактори розвитку (10,0%)	3,55	72	3,4	92	3,4	95	+0,15	+23
Рівень розвитку бізнесу	3,7	91	3,7	99	3,7	99	-	+8
Інновації	3,41	54	3,2	81	3,0	93	+0,41	+39

Джерело: складено та розраховано автором за даними The Global Competitiveness Reports 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016 (<https://widgefs.weforum.org>)

Основні перешкоди інституційного середовища України, що стримують конкурентоздатність її економіки наступні: відсутність попиту на інновації, зарегульованість підприємництва владою, розриви інноваційного потенціалу

регіонів країни, тінізація конкурентних відносин, нецінові інструменти боротьби на ринку, низька інституційна компліментарність, слабкість конкурентної стратегії вітчизняних виробників, неефективний інституційний вибір.

Особливістю конкурентної боротьби, починаючи з другої половини ХХ ст., є актуалізація взаємодії між основними суб'єктами конкуренції, що базується на різних формах, методах, характерах конкурентної поведінки. В таких умовах особливої ваги набувають інституційні засади, за рахунок яких можливо досягти максимально повного використання можливостей глобальної реструктуризації, поєднує їх з національними конкурентними перевагами.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової задачі, яка полягає у визначенні сутності та ролі інституційних факторів конкурентоспроможності національної економіки та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності економіки України. Це дозволяє сформулювати такі висновки та пропозиції науково-практичного характеру, які відображають вирішення поставлених завдань відповідно до окресленої мети.

1. Конкуренція є невід'ємною супутницею ринкової економіки. Ринкова перебудова економіки України актуалізувала проблему забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Для проведення успішної економічної політики з підвищення конкурентоспроможності необхідне наукове підґрунтя, що потребує поглибленого вивчення форм, механізмів та сучасних тенденцій конкурентних відносин. Під впливом глобалізації прискорених технологічних змін виникає новий феномен - гіперконкуренція, що характеризується динамічною, інтенсивною та агресивною конкурентною поведінкою. Саме вона стає поштовхом для вивчення особливої ролі інституційних ресурсів в сучасних умовах.

2. На основі дослідження еволюції теоретичних поглядів на конкурентоспроможність національної економіки доведено, що реаліям економічного розвитку та тенденціям сучасної конкуренції найбільшою мірою відповідає інституціональна концепція конкурентоспроможності. Вона відображає зростаючу роль інституційних ресурсів у системі чинників конкурентоспроможності. Економіка як відкрита система в умовах глобалізації залучається у більш широкі відносини та зв'язки: економічні, культурні, політичні, власні, соціальні. Трансформація інститутів стає найважливішим інструментом системних перетворень та механізмів координації поведінки суб'єктів господарювання. Інституційні ресурси здатні не тільки знижувати невизначеність, амортизувати ризики, але й оптимізувати інтереси суб'єктів господарювання, спрямувати їх на створення національних конкурентних переваг.

3. Доведено, що конкуренція як головна складова та рушійна сила ринкових відносин змінюється під впливом глобалізації. Для досягнення

конкурентоспроможності національної економіки необхідно мати сукупність конкурентних переваг. За умов взаємопереплетіння конкурентних параметрів формуються специфічні фактори впливу на національну конкурентоспроможність, пов'язані з зовнішніми мережевими ефектами та взаємною дифузією факторів поряд з наявністю потужного інноваційного потенціалу, якістю людських ресурсів, ефективністю інституційного середовища. Більш того, сама глобалізація перетворюється на процес створення конкурентних переваг, що ґрунтуються на нових формах транснаціоналізації економічної діяльності та здатності національної культури (соціокультурних факторів) ефективно пристосовуватися до загальноцивілізаційних інституційних змін, зберігаючи та розвиваючи при цьому свою ідентичність.

4. В умовах загострення глобальної конкурентоспроможності між національними економіками інституціональна система та інституціональна динаміка стають визначальними факторами конкурентоспроможності національних економік. Інституційне збагачення господарських систем в умовах глобальних трансформацій, вибір інституційних стратегій для моделі національного розвитку дозволяють створювати, накопичувати та реалізовувати сукупність структурних, технологічних та соціальних конкурентних переваг при додержанні соціально-економічної стійкості.

5. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки вимагає цілеспрямованого, стимулюючого впливу держави на формування конкурентних переваг, налагодження механізмів конкурентоспроможності інноваційної спрямованості через ефективну взаємодію ринку та демократії шляхом адекватної системи інститутів, що відповідає мотивам інноваційної діяльності національних суб'єктів господарювання.

6. Розкрито особливості конкурентного середовища в Україні, охарактеризовано основні перешкоди його покращення: зрегульоване владою підприємництво, високий рівень корупції, тінізація та криміналізація конкурентних відносин, непрозорість державної політики, законодавства та судової системи, домінування низкотехнологічних виробництв, слабкість конкурентної стратегії вітчизняних виробництв, неефективний інституційний вибір. У зв'язку з цим, згідно з основним спеціальними і комплексними рейтингами, Україна отримує низькі оцінки за більшістю факторів конкурентоспроможності.

7. Для трансформаційних економік, до яких належить й Україна, шлях до створення конкурентоспроможної економіки лежить у площині накопичення інституційного капіталу, як здатності суб'єктів господарювання використовувати інституційні правила та обмеження, пристосовуватися до змін інституційно-організаційних механізмів розвитку національної економіки у глобальному світогосподарському середовищі.

8. В процесі зростання впливу чинників глобалізації на національну конкурентоздатність слід враховувати взаємну дифузю факторів конкурентоспроможності слаборозвинутих та розвинутих країн. Конкурентні переваги слаборозвинутих країн завдяки масовій міграції частково

проникають у розвинуті країни (дешева робоча сила), а конкурентні переваги високо розвинутих країн завдяки технологічній та фінансовій глобалізації (технології, ефективні інститути) – в слаборозвинуті. За цих умов (обставин) процеси інтеграції є дієвим інструментом держави на шляху створення передумов конкурентоспроможності національної економіки.

9. Враховуючи актуальну потребу підвищення конкурентоспроможності національної економіки, зміну механізму сучасної конкуренції, зростання впливу інституціональних чинників, виділено низку шляхів покращення конкурентного середовища. Для побудови конкурентних відносин в країні необхідно стратегічні цілі, пріоритетні напрямки, завдання та об'єкти державної політики переформувати (перепідпорядкувати) науково обґрунтованому гео економічному позиціонуванню та ідентифікації національних конкурентних переваг. З цією метою необхідне створення ефективної нормативно-законодавчої бази та системи державних органів, які прозоро регулюватимуть конкурентні відносини.

10. Забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки полягає у площині задіяння інституційних ресурсів та інституційних змін на створення умов злагодженої й ефективної діяльності держави, населення та підприємництва у використанні ресурсного потенціалу для створення конкурентних переваг. Тільки в умовах зростання національного інституційного капіталу стає можливим досягнення стійкої довгострокової конкурентоспроможності національної економіки.

Поєднання на національному рівні світових трендів: інформаційно-технологічного, фінансово-економічного і соціалізаційного - є основою вибудування стратегічних пріоритетів національної конкурентоспроможності у довгостроковому розвитку країни. Необхідною складовою конкурентоспроможності економіки є якісна система освіти, що забезпечує економіку людським потенціалом. Імпульсом для економічного розвитку національної економіки виступають інститути, створені людьми, держава, організації, традиції, менталітет. Сукупність інститутів нації утворює інституційний каркас, систему суспільства. Тому для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки необхідно враховувати дії інститутів.

11. Особлива роль в інституціоналізації конкурентоспроможності національної економіки належить інститутам розвитку, які виступають у якості каталізаторів соціально-економічного розвитку організаційно-економічної структури перерозподілу фінансових та інших ресурсів на найбільш перспективні програми та ефективні механізми доступу до суспільних благ. Інститути розвитку не тільки долають провали ринку, але й створюють умови для формування інституційного середовища, сприятливого для накопичення національних конкурентних переваг. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки лежить у площині ефективного використання інституційних ресурсів за рахунок пошуку та підбору таких конкурентних переваг, що базуються на національних особливостях соціального та культурного капіталу.

12. Національний інституційний капітал - це сукупність інституційного капіталу суб'єктів господарювання: держави, домогосподарств та інститутів громадянського суспільства, а також частина зовнішнього інституційного капіталу, яка належить іноземним інвесторам та використовується ними в процесі їх діяльності.

Приріст національного інституціонального капіталу може слугувати одним з критеріїв ефективності інституційних реформ країни. Приріст доданої вартості виникає за рахунок використання суб'єктами господарювання інституційних правил та обмежень. Для зростання інституційного капіталу, особливо в умовах глобалізації, у процесі постійних динамічних змін особливу роль відіграє така риса національної культури як здатність ефективно пристосовуватися до інституційних змін, підкорює їх для реалізації національних цілей, не втрачаючи свою ідентичність, а навпаки, зберігає та розвиває її. При таких умовах інституційні зміни перетворюються в інституційний капітал.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Назиров К.З. Конкуренентоспроможність економіки України на сучасному етапі / К.З. Назиров // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. - 2013. - №4 (15). – С. 165-172 (0,5 д.а.).
2. Назыров К.З. Роль государства в институциональном преобразовании трансформационной экономики / К.З. Назыров // Проблемы і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Харків: ХНАДУ, 2013. - № 2 (5). – С. 152-157 (0,42 д.а.).
3. Назиров К.З. Сучасні фактори конкурентоспроможності національної економіки / К.З. Назиров // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. - 2014. - №3 (18). – С.159-169 (0,8 д.а.).
4. Назыров К. Институциональные основания субъективного измерения хозяйственной системы в контексте развития национальной конкурентоспособности / К. Назыров, О. Яременко // Економічна теорія. - 2014. - №2. - С. 21-31 (0,8 д.а.).
5. Назыров К.З. Развитие информационно-коммуникационных технологий как фактор национальной конкурентоспособности / К.З. Назыров // Інвестиції: практика та досвід. - 2015. - №20. - С. 128-132 (0,4 д.а.).
6. Назыров К.З. Предпосылки становления институциональной концепции конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации / О.Л. Яременко, К.З. Назыров // Проблемы економіки. - 2015. - №3. - С. 93-98 (0,5 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази “Index Copernicus”.**

Інші статті:

7. Назиров К.З. Інститут держави як визначальний чинник ринкових перетворень / К.З. Назиров // *Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. Vol. 1.* - Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – P. 100-105 (0,4 д.а.).

8. Назиров К.З. Інституційні засади конкурентоздатності національної економіки в умовах глобалізації / К.З. Назиров // *Prospects of economic development in the global crisis: Collection of scientific articles.*- Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria.- 2015.- P. 40-47 (0,6 д.а.).

Тези доповідей:

9. Назиров К.З. Інституціалізація соціальної справедливості - неодмінна умова конкурентоспроможності національної економіки / К.З. Назиров // *Стан і перспективи розвитку соціальної відповідальності економічних суб'єктів в сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 21-22 листопада 2013 р.).*- Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. - С. 32-35 (0,25 д.а.).

10. Назыров К.З. Институциональный потенциал конкурентоспособности национальной экономики / К.З. Назыров // *Вектори розвитку фінансового потенціалу суб'єктів в господарювання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 15 лютого 2014 р.)* – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. - С. 265-268 (0,25 д.а.).

11. Назиров К.З. Зростання ролі держави у підвищенні національної конкурентоспроможності в умовах глобалізації / К.З. Назиров // *Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 15-16 травня 2015 р.)* – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2015. - С. 16-18 (0,2 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Назиров К.З. Інституційні засади конкурентоспроможності національної економіки .- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. - Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - Міністерство освіти і науки України. - Харків, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад формування і реалізації інституційних ресурсів як чинників конкурентоспроможності національної економіки за рахунок їх ролі у зниженні специфічних та загальних ризиків інноваційного розвитку та спрямування людських, інфраструктурних, технологічних, фінансових та

інших ресурсів на досягнення та утримання стійких конкурентних переваг у довгостроковому періоді.

Розкрито особливості соціально-економічних підвалин створення національного інституційного капіталу: створення та використання ефективних інституційних правил та обмежень у господарському розвитку, здатність національної культури пристосовуватися до інституційних змін, зберігаючи та розвиваючи свою ідентичність. Запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: конкурентоспроможність національної економіки, конкурентні переваги, інституціональні ресурси, інституційний капітал, інституційне середовище.

АННОТАЦІЯ

Назыров К.З. Институциональные основы конкурентоспособности национальной экономики.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – Экономическая теория и история экономической мысли. - Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. - Министерство образования и науки Украины. - Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретико-методологических основ формирования и реализации институциональных ресурсов как факторов конкурентоспособности национальной экономики за счет их роли в снижении специфических и общих рисков инновационного развития и направления человеческих, инфраструктурных, технологических, финансовых и других ресурсов на достижение и удержание устойчивых конкурентных преимуществ в долгосрочном периоде.

Показана сложная, противоречивая и возрастающая роль государства в налаживании механизмов конкурентоспособности национальной экономики посредством создания институциональной среды, содействующей инновационному развитию. Охарактеризованы особенности конкурентной среды в Украине, выявлены основные препятствия повышения факторов конкурентоспособности национальной экономики; зарегулированное предпринимательство, тенденции криминализация конкурентных отношений, коррупционные инструменты борьбы на рынке, слабость конкурентной стратегии национальных производителей, неэффективный институциональный выбор.

Показана роль институциональных факторов в интеграции интересов субъектов хозяйствования, направление их в русло повышения производительности труда, успешного динамического развития и социальной стабильности в условиях усложнения и усиления экзогенной неопределенности.

Доказывается, что конкуренция как главная и движущая сила рыночных отношений меняется под влиянием глобализации. Для достижения

конкурентоспособности национальной экономики необходимо иметь определенные конкурентные преимущества. В условиях взаимопереплетения конкурентных параметров формируются специфические факторы влияния на национальную конкурентоспособность, связанные с внешними сетевыми эффектами и взаимной диффузией факторов наряду с наличием мощного инновационного потенциала, качество человеческих ресурсов, эффективность институциональной среды. Более того сама глобализация превращается в процесс создания конкурентных преимуществ, основанных на новых формах транснационализации экономической деятельности и способности национальной культуры (социокультурных факторов) эффективно приспосабливаться к общим цивилизационным институциональным изменениям, сохраняя и развивая при этом свою идентичность.

В условиях обострения глобальной конкурентоспособности между национальными экономиками институциональная система и институциональная динамика становятся определяющими факторами конкурентоспособности национальных экономик. Институциональное обогащение хозяйственных систем в условиях глобальных трансформаций, выбор институциональных стратегий для модели национального развития позволяет создавать, накапливать и реализовывать совокупность структурных, технологических и социальных конкурентных преимуществ при соблюдении социально-экономической устойчивости.

Обеспечение конкурентоспособности национальной экономики требует целенаправленного, стимулирующего влияния государства на формирование конкурентных преимуществ, налаживания механизмов конкурентоспособности инновационной направленности через эффективное взаимодействие рынка и демократии путем адекватной системы институтов, соответствует мотивам инновационной деятельности национальных субъектов хозяйствования.

Раскрыты особенности конкурентной среды в Украине, охарактеризованы основы препятствия его улучшения: зарегулированное властью предпринимательство, высокий уровень коррупции, тенизация и криминализация конкурентных отношений, непрозрачность государственной политики, законодательства и судебной системы, преимущества низкотехнологических производств, слабость конкурентной стратегии отечественных производств, неэффективный институциональный выбор. В связи с этим, по основным специальным и комплексным рейтингам, Украина получает низкие оценки по большинству факторов конкурентоспособности.

Учитывая актуальную необходимость повышения конкурентоспособности национальной экономики, изменение механизма современной конкуренции, роста влияния институциональных факторов, выделен ряд путей улучшения конкурентной среды. Для построения конкурентных отношений в стране необходимо стратегические цели, приоритетные направления, задачи и объекты государственной политики реформировать в научно обоснованном геоэкономическом

позиционировании и идентификации национальных конкурентных преимуществ.

Исследование особенности социально-экономических предпосылок требует создания национального институционального капитала: эффективных правил и ограничений хозяйственного развития, способности национальной культуры приспосабливаться к институциональным изменениям, сохраняя и развивая свою идентичность. Предложены пути повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: конкурентоспособность национальной экономики, конкурентные преимущества, институциональные ресурсы, институциональный капитал, институциональная среда.

SUMMARY

Nazyrov K.Z. Institutional Foundations for Competitiveness of the National Economy. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, speciality 08.00.01 – Economic theory and the history of economic thought. - Vasyl Karazin Kharkiv National University. - The Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis focuses on studying theoretical and methodological basis for the formation and implementation of institutional resources. They are viewed as factors in competitiveness of the national economy owing to their role in the decrease of specific and general risks of innovative development and direction of human, infrastructural, technological, financial and other resources in order to achieve and maintain sustainable competitive advantages in the long term.

The features of the socio-economic foundations for the development of the national institutional capital were studied; among them are the establishment and maintenance of effective institutional rules and constraints in economic development, the ability of the national culture to adapt to the institutional changes while preserving and developing their identity. The ways of increasing competitiveness of the national economy were proposed.

Key words: competitiveness of the national economy, competitive advantages, institutional resources, institutional capital, institutional environment.

Назирів Карім Заріфович

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Спеціальність 08.00.01- економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск
д.е.н., проф. Яременко О.Л.

Підписано до друку 15.01.2016 р. Формат 60x90/16
Ум. друк арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100. Замовлення №2402-16

Видавець і виготовлювач :
Поліграфічний центр «Доміно»
61024. м. Харків, площа Конституції, 2/2
тел. : (095) 466-86-40
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ФЛП Филемянов С.Ф.
ДК №505036